

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

KAVAL-AIN JA VANAPAGAN

Nooruse kihhermeid I

ARNE MERILAI

„Oo, Muusapoeg! Kuidas sa võlasse suhtud?”

(O. Muusapoeg 1965, 1: 51)

Järgnev lugu pajatab sellest, kuidas julge rehepapp tõbisele hiidkollile sulatina silma valas: „Ise tegi!”

Ain Kaalepi mõttelookogumik „Kolm Lydiat” ilmus 1997. aastal Elva gümnaasiumi emakeeleõpetaja Lea Toominga, allakirjutanu, kirjastuse Ilmamaa ja autori koostöös. Raamat sisaldas sada kaksikümne ühe artiklit kuuesajal leheküljel: poetikast ja maailmakirjandusest, kristlikust humanismist, emakeelest ja eesti kirjandusest. Toekale mahule vaatamata jäi koostajaile teadmine, et veel teise sarnase kõite saanuks sama soojaga esimese kõrvale teha – õige palju tuli välja jätta juba toimetatud või veel toimetamata väärt filoloogiat ja sotsiaaliat. Seda enam võib nõnda väita nüüd paarkümmend aastat hiljem, austet mentori üheksakümnendal aastaringil, mil tema toimekas artikliveski on jõudnud veel vankrikoormat kasvatada.

Eraldi jao sellest kujuteldavast kõitest moodustaks 1960. aastate kuulus sari „Kirjanduslikke kihhermeid” ajakirjas Noorus. Antiiksele üttele vihjava O. Muusapoja nime all avaldas Kaalep neid läbi kuue aastakäigu kokku 37 tükki: 1965 – 11, 1966 – 12, 1967 – 5, 1968 – 1, 1969 – 7, 1970 – 1. Vahepeal hääbunud esseevormi taastamise hakul loodud kihhermete žanrinimel oli nii kõvasti

lööki, et selle võtsid sealsamas kasutusele ka luuletaja Paul-Eerik Rummo ja teatriteadlane Lea Tormis. P-E. Rummo võttis Hamleti tuntud pöördumise mõjul põrmlasest peiari pealuu poole oma mängunimeks Poor Yorick, kuigi tema esimene pala ilmus veel pastiseerivalt Q. Muusapoja nime all (kokku seitse kirjutist aastatel 1967–1968). Tema vanem öde L. Tormis aga hakkas Üle Rambi varjunime all avaldama „Teatrikihermeid” (kokku seitse kirjutist aastatel 1967–1970, vt ka Tormis 2006: 58–63). Ain Kaalepiga on juttu tehtud ka Nooruse „Kihermete” taasväljaandmise võimalusest, kas üksiti või koos nooremate kiherdajatega. Seda ei ole tema sõnul mõtet teha kommenteerimata kujul, kommenteerimiseks pole tal enam aga paraku mahti.

Kihermed on haruldane sõna: lustaka loomuga ja sööbib hästi mällu. Muhe paarik autori viimatilese ülesleidusele *lõimima*. Sõna *kiher/kihar*, tähenduses 'lokk, lokkis, kähär, kahar', esindab „Eesti etümoloogiasõnaraamatu” järgi häälikuliselt ajendatud läänemeresoome tüve (EES: 149). Võib seega oletada seost eesti ja soome sõnadega *keerama/kiertää*, mille jälg säilib ju ka kohanimes *Kehra*, kus Jägala jõgi hakkab keerutama. Selgitamist vajaks küll ilmne paralleel saksa tegusõnaga *kehren* 'keerama, pöörama'. „Eesti õigekeelsussõnaraamatu” järgi tähendavad harvaesinevad sõnad *kiherdama* 'keerlema või keerduma panema' ja *kihermed* 'midagi kergelt keerlevat, keerduvat' – näiteks 'lumekihermed' (ÖS: 327), mille sünonüümiks on Wiedemannil 'lume-kibemed' (1973: 278). „Eesti keele seletava sõnaraamatu” järgi tähendab *kiherdama/kiherduma* murdeti 'keerlema, visklema, rulluma' (EKSS: 237) – ka näiteks vankri tolmutjalg, valguse kiirtebild või keerduv suitsusammas. Wiedemann (1973: 278) tõlgib vastavalt 'sich wälzen, sich hin- und herwerfen' (vähkrema, väherdama, püherdama, visklema). Kuid nagu poeetilisele kontekstile omane, kuuluvad assotsiatiivsele tähendusväljale ka kõlalt või sisult lähedased sõnad, nagu *kihu, kihk, kihelema, kihevil, kihutama, kihisema, kihama, vihurdama, sillerdama* jmt; ka rahvuslikult koondav *kihl* ja *kihelkond* või erootiliselt läbikumav *iha/ihermed* puutuvad asjasse. Kusjuures *kihe* kui korratu linnuparv (*linnud lendavad kihe* – Wiedemann 1973: 278) iseloomustaks hästi nende esseelgete stiili siit nurgast ja sealt nurgast konspektiivset hüplikkust. Nii siis kõik, mis seostub kirjandusliku elevuse, põnevuse, kihisemise ja kobrutamisega, ühiskondliku või meelelise, nii esteetilise kui ka erootilise kihamisega, muljete vaba tulvaga. Selgesti kõlab kaasa tillukeste killukeste, pöörlevate ebemete-kübemete seos, milles avaldub ka järjepidevus autoriteitse Tuglase marginaaliaga ehk side kaotatud, kuid ihaldusväärsete aegade.

Võib tähele panna, kuidas 1968. aastal jookseb „Kihermete” mõttevoost läbi tinglik piirjoon, mis teises pooles hakkab entusiasm silmanähtavalt jahtuma. Sulailm hakkas kiiresti jäätuma ja õhkkonda rusus Brežnevi doktriin ehk Praha kevade inimnäolise sotsialismi tankiroomikutega maharutjumine. Nii Kaalepilt kui ka Rummolt ilmub 1968. aastal vaid üks pala ja viimane katkestab oma dialoogilise „kolumni” sootuks. Kaalep kogub end küll järgmisel aastal – eks suur osa energiast kulus ka õppejõuna (Tallinna konservatoorium 1966–1968) ja koolmeistrina (Elva keskkool 1968–1973) loengute ning tundide ettevalmistamise peale –, avaldades 1969. aastal seitse kaastööd, kuid 1970. aasta veebruarinumbri viimik katkestab siiski selle saaga. Nagu meenutab P-E. Rummo: „Aga kogu see asi lõpetati suhteliselt ruttu ära” (e-kiri A. Merilaile 14. mail 2016). Ometi suutis Kaalep iseendast enam: nii nagu ta oli ärgitanud kaastööle kirjandussõprade lemmiku Paul-Eeriku, suutis ta kaasa tõmmata ka

oma andeka õpilase, noore värsiõpetaja Jaak Põldmäe, kes avaldas 1986. aasta esimese poole Nooruses järjest oma kuueosalise „Poeetika kooli”.

Kui Ain Kaalep oma kihermekolumni alustas (Noorus 1965, nr 1), kuulus ta 1946. aasta lõpul asutatud ja aastail 1947–1956 nimetust Stalinlik Noorus kandnud Eestimaa Leninliku Kommunistliku Noorsooühingu (ELKNÜ) Keskkomitee ühiskondlik-poliitilise ja kirjandusliku ajakirja Noorus toimetuskolleegiumisse, nii nagu nad tiitellehel üles loetletakse: O. Amer, V. Gross, A. Kaalep, H. Kala, U. Laht, E. Maasik, V. Rajasaar (toimetaja), O. Soans, P. Soosaar, A. Vaiksaar, H. Valk ja J. Väljataga; kunstnik O. Kildema. Kuid juba oma kolmanda kaastöö ajal ta enam kolleegiumisse ei kuulunud, sinna liisandusid aga Arvo Valton, Mikk Mikiver ja Boris Tamm, hiljem ka August Eelmäe, Maie Kalda, Jaan Kangilaski, Hando Runnel, August Sang; kunstnikuna Jaan Klõšeiko. Kolleegiumi funktsioonide kohta meenutab P-E. Rummo, et ta „[a]ga ei mäleta sellest midagi konkreetset. Eks need kolleegiumid ühed vastutuse hajutamise ja demokraatia mulje loomise värgindused olnud” (e-kiri A. Merilaile 14. mail 2016). Peamine vastutaja oli ikkagi Valentin Rajasaar,¹ peatoimetaja aastail 1961–1970, kes (arvatavasti) juhatabki „Kihermete” sarja anonüümselt sisse:

O. Muusapoeg – seda nime hakkab lugeja „Nooruse” veergudel õige sageli nägema. Sellel poeetilise nimega kodanikul on tähelepanelik silm ja terav sulg. Tal on asja kõigega, mis puudutab meie vabariigi kirjanduselu. Niisiis, sõna on O. Muusapojal, „Nooruse” kommentaatoril! (O. Muusapoeg 1965, 1: 50)

Nagu tarvis, annab O. Muusapoeg juba esimeses trükiproovis 1965. aasta jaanuarinumbris – nii et seda võib edasise suhtes mudelina käsitada – kätte kõik peamised noodivõtmed, mille mõjuväljas järgnev orkestreering end lahti rullima ehk kiherdama hakkab. Sarja avalõik on järgmine:

¹ Valentin Rajasaar (8. I 1927 Tallinnas – 15. I 1998 Tallinnas; Tartu I Keskkooli (HTG) vilistlane 1947; varem ajakirjanik Edasis, hiljem lühiajaliselt ka Sirbis ja Vasaras, pseudonüüm V. Ranni) on väljaspool Noorust jätnud maha vähe jälgi (vaid paar tõlget vene keelest ja ei ühtki raamatut). Kuigi kommunistlike noorte ajakirjas ei mainitud Tšehhoslovakkia sündmusi kordagi, vahetati temagi 1969. aastal noorteorganisatsioonides toimunud puhastustöö käigus välja ja asemele pandi Aleksander Koel (alates 1970. aasta 2. numbrist), paari aasta pärast aga Vello Pilt. Selles protsessis läks hingusele ka „Kihermete” sari – 1970. aasta veebruarinumber jäigi viimaseks. Rajasaar jätkas ajakirja Kõnnumise ja Vastused toimetajana (peatoimetaja Henn-Kaarel Hellat) ja hiljem ajakirja Tallinn vastutava sekretärina; tegi kaastööd ajakirjadele Eesti Loodus ning Tehnika ja Tootmine. Tema abikaasa on elupõline toimetaja Inge Rajasaar, poeg Val Rajasaar ja tütar Agni Kaldma on tuntud looduskaitstjad.

Sügavat muljet peatoimetaja Rajasaar me literaatide teadvusesse jätnud ei ole. P-E. Rummo meenutab: „Ei tea kahjuks midagi Rajasaare taustast. Mäletan teda põgusate kokkupuudete pinnal kui mõistlikku ja üsna laheda olemisega meest. [...] „Noorusest” (mille peatoimetajana oli tal oluline roll nende pool-legendaarsete Kabli rannalaagrite korraldamisel) löödi minema koos Ita Saksaga. Oli pärast sedagi seotud ajakirjadega” (e-kiri A. Merilaile 16. mail 2016). Rein Veidemann märgib omakorda, et „Valentin Rajasaarest ei tea ma midagi öelda. Ähmaselt mäletan KL-i aastakoosolekutelt tema (pikakasvulist) kuju. Oli vist ka kikkhabemega. Isiklikult kokku puutunud pole” (e-kiri A. Merilaile 16. mail 2016). Rajasaare kunagine ülemus Henn-Kaarel Hellat pidas Valentini oma peretuttavaks: formaalselt kommunist, kuid väga tore mees, kellele riiklikud pühad ei istunud; pidas mõnda aega Märjamaal Teenuse kolhoosis ka talu ja organiseeris seal partorgina kultuuriüritusi (H-K. Hellati isiklik teade A. Merilaile 19. mail 2016).

„Eesti on kõige väiksem sotsialistlik riik... loeb kõige rohkem luulet ühe inimese kohta,” kirjutas Nazım Hikmet 1962. aastal Tallinna nääripuule pühendatud luuletuses. Nii see on – tõendiks igatahes värskete värsikogude maailmarekordilised tiraažid. (O. Muusapoe 1965, 1: 50)

Sotsialistlik riik, nääripuu, vennasrahva klassik – ametlikult vajalikud märksõnad ja kõik, mis nendega kaasas käib, on kohe alguses deklareeritud. Ent selle muula selga upitatakse kohe ka hoolikalt sisse mässitud kontrabandi-koorem, võttes nähtava kattevarjus kõneks ikka veel kahtlased eesti esiluuletajad segamini mitte enam nii kahtlastega. Kõneldes kirjastustingimustest ja tiraažidest, libisetakse justkui loomulikult üle ka turumajanduse nõudmise-pakkumise ja kasumi terminoloogiasse (vrd ka näiteks O. Muusapoe 1967, 5, kus kõneldakse luule inflatsioonist, deflatsioonist ja devalvatsioonist ning „kulla alusel seismisest”) turgutamaks alternatiivset mälestust ja naeruvääristamiseks „sabatavat” defitsiidimajandust:

Ei saa aga öelda, et siimaani oleks eriti silmapaistvat hoolt kantud meie luulepärandi massilise väljaandmise eest. Nüüd on ometi asi liikuma hakanud selleski suhtes: juba on „Väikese luuleraamatu” meeldivalt kujundatud seerias ilmunud Gustav Suitsu, Ernst Enno, Juhan Sütiste valimikud, ja kuuldavasti järgnevad neile lähemal aastail veel paljud teised: Lydia Koidulast Heiti Talvikuni.

„Väikese luuleraamatu” tiraažiks on 16 000. Et see küllaldane ei ole, selle tõendiks tekkisid raamatukauplustesse otsekohe sabad ehk järjekorrad; juba oli kuulda järjekordset anekdoodikestki mehest, kes, kuuldes sabasseisjailt, et tegemist on „suitsusabaga”, liitus sellega mine-tea-mis parajasti defitsiitsete sigarettide saamise lootuses, ja hämmastus väga, kui ilmnes, et suure tähega Suits on väikese tähega suitsust suuremas aus.

Ei tea, miks meie kirjastus 30 000 või isegi 40 000 eksemplari trükkimist võimalikuks ei pidanud. Honorariraskusi „Väikese luuleraamatu” autoritega pole, lugejate huvi on olemas. Paberipuudus? Kas tõesti? Aga üldiselt on ju ikka nii, et nõudmine loob pakkumise, ja ega vist kirjastuski tohiks jätta kasutamata teatava kasumi saamise võimalust. Miks mitte kooskõlastada selles küsimuses nii harmooniliselt toimivaid ideelisi ja materiaalseid kaalutlusi? (O. Muusapoe 1965, 1: 50)

Kohe seejärel tuleb justkui möödaminnes, peale Lilli Prometi värskendava „Lamava tiigri” kaitsmist kriitilise „šaakali”, kuivikust teadur Peeter Pedandi eest, kõneks ka „noorte seksuaalse kasvatuses hädavajalikkus”, tõukudes Mati Undi „Võla” „probleemide elulähedusest”. Nagu kinnitab ka Sirje Olesk (teade A. Merilaile 11. märtsil 2016), on Kaalep eravestlustes selletaolist Trooja hobuse taktikat nimetanud „värvi näitamiseks”: vajaliku võõba all saab kõike välja ütelda või vähemalt vihjata, mida süda ihaldab. Kuivõrd selline „koogutamine”, mida paljudki rahvuskaaslased võisid ju kriitiliselt ette heita, kogu noori harivale ja vanade usku kinnitavale kasule vaatamata, autorile ka kange kraadidega depressioonihooget põhjustas, seda saavad vaid asjaosalised ise mäletada.

Kahekihiline „värvi näitamine” ei olnud mitte alati lai planguvõõpamine, vaid toimus tihti vägagi peene iroonilise pintsliaga. Selle põhitunnuseks oli võimudiskursi tüvisõnade, nime-de-fraaside hõivav ärakasutamine omaenda opo-

neerivate seisukohtade sisendamiseks. Olgu näiteks kas või sellesama avaloo lõpulõik, mis omakultuuri restaureerimiseks ja uue pulbitseva põlvkonna toetuseks (näilise kriitika meetodil) ekspluateerib Šolohhovi autoriteeti ning püha revolutsiooni, humanismi ning dialektika mõisteid:

„Kas Tammsaare oma Indrekuga lahendas tõe ja õiguse probleemi või Šolohhov oma Grigoriga revolutsioonilise humanismi probleemi? Mati Unt oma Lauriga pole küll veel kellegi Tammsaare või Šolohhov, aga ega need suured mehed vist solvuks, kui öeldaks, et nende moodi arusaamist elu ja arengu dialektikast on natuke juba sel noormehelgi.”

Ja kes teab, äkki oleks nõnda vastajail õiguski! (O. Muusapoeg 1965, 1: 51)

O. Muusapoja kolmekümnet seitset kiherdust järjest iseloomustada nõuaks küllap liialt ruumi, mistõttu võiks põhiküsimusi grupeerida. Eristada võib eesti varasema ja uudsema kirjanduse olulisemad viited, mis märgivad autori väärtushinnanguid – nii eelistusi kui ka sundseise –, maailma- ja kohustuslike vennasrahvaste rubriigid ning *varia* (poetika ja kriitika, muud kunsti-liigid, teadused), mille kõrval tegeldakse vahel ka kirjanduse ilmumise tingimustega. Kõige selle ette käib nii kohatine dramatiseeriv-maskeeriv rollimäng kui ka kunstilis-rahvuslik salakaubavedu ehk olupoliitiline vastudemagoogia, mis muudab kogu selle kireva misjonitöö ennastsalgavalt kangelaslikuks. Kusjuures samal ajal jätkus Kaalepi süsteemipärane valgustustöö ka teistes kultuuriväljaannetes, nagu Keel ja Kirjandus, Kultuur ja Elu, Loomingu Raamatukogu, Looming, samuti kui ajalehtedes Edasi, Sirp ja Vasar, Noorte Hääl ja mujal, kõnelemata erinevatest kogumikest. Kaastöö Nooruselegi ei ammen-dunud ainult „Kihernetega”, vaid ta sisustas selle kõrval ka rubriiki „Lüürika aastatuhanded”, kus tutvustas nii antiikkreeka kui ka hispaania luulet koos tõlkenäidetega (millega jõuti isegi sürrealist Salvador Dalíni välja, keda tutvustas Tõnis Vint), Goethest tuli juttu teha nagunii (vt Kaalep 1969a, 1969b, 1969c, 1969d). Kusjuures selle sarja esimene kirjutaja oli Uku Masing, teemaks piibli „Ülemlaul” (Masing 1969).

Elavdamaks dialoogilisust ja märkimaks vastandlikke seisukohti (kuigi kirjutaja võis vahel esindada korruga mõlemat), vahetab lustiv Muusapoeg aeg-ajalt maske. Teda tükati tülitades astub vahel ligi teaduslik töötaja Peeter Pedant, kes jääb sarjale truuks lõpuni, sellal kui reporter Kaarel Kärmas, nagu ka abiturient Sirje Kaunissaar, tööline Andres Sakh, kirjandustöötaja Eino Pöör, üliõpilane Tõnis Truu, pensionär Fromhold Sihtla või anonüüm-sed kõnetajad tänavalt või kohvikust kaovad ses pimesikumängus vargsi ära. Kirjasõnas eksinud kriitikuid ja uurijaid sugeb ta enamasti aga nimepidi: Hans Luik, Elmar Uuk, Lembit Rimmelgas, Endel Mallene, Richard Alekõrs, Endel Sõgel, Bernard Sööt jt.

Eesti varasemast sõnakunstist väärtustab Muusapoeg loomulikult me ri-kast rahvaluulet ja ärgitab koostama valikuid ning antoloogiaid (kiidab see-pärast Ruth Mirovit ja Ülo Tedret), et jätkata Hurda missiooni ning „Vana kannelt”. Flemingi, Mannteuffeli, Kreutzwaldi, Jannseni, Körberi, Koidula taustal toetavad tema argumente loomulikult Kitzbergi, Vilde, Tammsaare, Tuglase, Gailiti ja Oksa, nagu ka Liivi, Suitsu, Enno, Visnapuu, Underi, Sem-peri, Adamsoni, Kärneri, Sütiste, Talviku, Alveri, Alle nimed. Ta meenutab tänuga Villem Reimani ja Jaan Tõnissoni, kiidab uurijana nii Mihkel Kamp-

maad, pikalt pärsitud olnud August Annistit kui ka pagulusse läinud Aleksander Aspelit. Veel kümme aastat varem olnuks see nimekiri rohkem kui poole lühem.

Enesestmõistetavalt on kommentaaride raskuspunkt aga jooksva uudiskirjandusel ja maailmakirjanduse vahendustel. Omakirjanike kohta tunduks kergem olevat üles lugeda nimesid, kes „Kihhermetest” läbi ei käi, kui neid, keda seal mainitakse või olemusliku lõigu või koguni enamaga iseloomustatakse. Ei märka me selles lühientsüklopeedias küll selliseid nimesid nagu Ellen Niit, Evald Hermaküla, Jaan Tooming, Vaino Vahing – eks alati leidu ka tahtmatuid pimetähne. Kaasaja luule vaieldamatuks paleuseks on Muusapojale muidugi taasavastatav Betti Alver, samuti kui Kersti Merilaas ja isegi Debora Vaarandi, kelle kõrval käsitleb ta mitut puhku ja respektiga ka kirjanike liidu esimehe Juhan Smuuli luulet ja proosat. Eritähelepanuga Jaan Kaplinskil, ei jää loomulikult pilgu alt välja kogu kassetipõlvkond ja nende eel- ning kaasteelised: Paul-Eerik Rummo, Enn Vetemaa, Mats Traat, Arvi Siig, Rudolf Rimmel, Aleksander Suuman, Ly Seppel, Hando Runnel, Viivi Luik, Lehti Metsaalt, Leelo Tungal, Ingvar Luhaäär, Jüri Tuulik, Andres Ehin, Nikolai Baturin, Albert Koeney, Uno Laht, Jaan Kross, August Sang, Harald Suislepp, Mart Raud, Kalju Kangur, Tõnis Lehtmets, Juhan Saar, Lehte Hainssalu... Kõne alla saab võtta ka tsensuuri poolt filtreeritud pagulaskirjandust (Arno Vihalemm ja Kalju Lepik, proosast August Mälk ning Karl Ristikivi), öelda esimesi avalikke kiidusõnu Artur Alliksaare luulemaagiale ja näidendile või mainida Uku Masingut kui eksootilist tõlkijat.

Kaasaegne mitte-luule leiab aga rohkemgi täheruumi: Lilli Promet, Enn Vetemaa, Aadu Hint, Silvia Rannamaa, Veera Saar, Raimond Kaugver, Arvo Valton, Paul Kuusberg, Voldemar Panso, Juhan Peegel, Egon Rannet, Rudolf Sirge, Einar Maasik, Beekmanid, Vello Lattik, Kalju Kass, Hermann Sergo, Vassili Riis, Kalju Saaber, Väino Ilus, Luise Vaher, Mart Kalda, Endel Tennov, Eno Raud, Aino Pervik, Villem Gross, Rein Saluri, Boris Kabur... Muusapojade statistiline lemmik näib aga olevat Mati Unt, seda nii proosas kui ka draamas. Kui Johannes Semperi „Mõtterännakud” võivad küll tunnustust leida esseežanri taastamise nimel ja tsunftimeistrit Muhumaalt ei saa eirata, siis tõeliselt südamelähedaseks osutub siiski Ernst Sārgava *magnum opus* „Lähme linna kirjutama, oma elu kergendama”. Seeria luigelaul 1970. aasta veebruarinumbris on pühendatud Kersti Merilaasi käsitlusele, mille vahele on põimitud Norbert Wieneri loodud uue eriala küberneetika motiive. Kuid viimaste „Kihhermete” afektiivne lõpulõik viitab ilmselt sunnitud resignatsioonile – selle žanriga on nüüd kõik:

„MIS SA IKKA KULTUURITSED,” ütles Peeter Pedant, kes oli seekord väga resigneerunud meeleolus. „Ei täienda need literaadid sul mingit tesaurust; esialgu ajavad nad ürgvana formaalse loogikatagi läbi, vähemalt mõned, näiteks...” „Kuss,” ütlesin mina. „Mis?” küsis tema. „Ah, niisama,” vastasin mina, „tsiteerin Kersti Merilaasi „Kuukresse”, vt. lk. 159.” „Ahah,” ütles tema. (O. Muusapoege 1970, 2)

Hoolimata eeldusest, et nõukogude vennasrahvaste ja sotsialismileeri esindajaid kästi tublisti propageerida, on selle salve saak tegelikult küllaltki kasin ja üsna mittenomenklatuurne: Nāzım Hikmet, Umar Hajjam, Ali-

Shir Nava'i, Johannes Becher, Johannes Bobrowski, Sławomir Mrożek, Jan Brzechwa, Jānis Rainis, Andrei Voznessenski, Vladimir Majakovski, Mihhail Šolohhov, Mihhail Bulgakov... Küll aga teeb Muusapoege alatasa nägu, justkui kuuluks kõik, mille võib kuulutada suureks kirjanduseks, ja vaat et koguni revolutsioon ise, pigem talle ja tema esteetilisile kaasmõttelejale kui valitsevale ideoloogiale ja isikukultuses patustanud kommunistidele. Huvitav, lausa häbematu omanikuvahetus, mis jättis rumalamad hetkeks tühjade pihkudega. Näiteks, käsitledes „Vene nõukogude luule antoloogiat”, patroneerib ja hõivab ta suure suuga:

Kui ma nüüd eelnevaga olen endale suutnud välja kaubelda õiguse kõnelda sellest, mismoodi mina selle antoloogia võrreldes olemasolevaga oleksin teinud, siis söandaksin jätkata: umbes kakskümmend teisejärgulist poeeti oleksin rahuga välja jätnud, et tugevdada esmajärgulisi, maailma tasemele kündivaid, karakterseid; võrreldes isikukultuse perioodiga oleksin võimsamini kõlada lasknud revolutsiooniliselt värskeid kahekümnendaid aastaid; oleksin lisanud Dmitri Kedrini, Ossip Mandelštami ja eriti Igor Severjanini (viimane, oluline nimi nii vene kui eesti luule arengus, liitus ju 1940. aastal nõukogude kirjandusega); oleksin välja otsinud Ilja Selvinski selle luuletuse, mis pühendatud Eesti 1924. a. detsembrilestõusule; oleksin...

Andku mulle andeks koostaja V. Beekman koos toimetuse kolleegiumiga, et kohe need kriitilised toonid peale võtsin; ärgu nad arvaku, et ma nende tänuväärt töö sellepärast tunnustamata ja soovitamata jätan! Küllap tohin ühtlasi tervitada tõlkijaid nende paljude lugejate nimel, kes tänu sellele antoloogiale ennast nüüd nii mõnegi vene nõukogude kirjanduse aarde kaasomanikuks võivad pidada! (O. Muusapoege 1965, 6: 33)

Kahtlemata, pealesunnitud vennaskirjandus seguneb kõrgkirjanduses maailmakirjandusega, mis ka paljudki nõukogude eeskujud leiavad mainimist pigem selles kontekstis, nagu „XX sajandi luule” „kõitekesed” jm: Bagritski, Brecht, Frost, Lorca, Kupala, Jessenin, Kolas, Lundkvist, Hikmet, Nezval, Neruda, Rõlski... Muusapoege ujub maailmakirjanduse meredes nagu vaba kala vabas vees: lähtub antiigist (Pindaros, Aristophanes, püha Augustinus...), uurib põhjalikult Euroopa maid (Abot, Anouilh, Baudelaire, Beckett, Calvino, Camus, Conchon, Delteil, Doyle, Druon, Durand, Dürrenmatt, Anne Frank, Frisch, Galsworthy, Gautier, Goethe, Golding, Greene, Heine, Hochhut, Hoffmann, Kafka, La Bruyère, di Lampedusa, La Rochefoucauld, Lessing, Malot, Thomas Mann, Mauriac, Montaigne, Novalis, Pascal, Paulhan, Perse, Prévert, Rimbaud, Robespierre, Rodari, Rousseau, Saint-Exupéry, Sartre, Schiller, Shakespeare, Valéry, Vercors, Voltaire, Weiss...), läheb üle Skandinaavia (Diktonius, Haavikko, Kirstinä, Lagerkvist, Lindgren, Linna, Lundkvist, Manner, Saarikoski, Schmidt...) Venemaale (Batjuškov, Belinski, Bulgakov, Dostojevski, Gogol, Jazõkov, Koltsov, Puškin, Tolstoi, Tjutšev...), tõmbab kaare uude maailma (Capote, Frost, Hemingway, Prieto, Stout, Updike, Whitman...) ning külastab isegi Gandhit või Antille. Eht-tuglaslik nimedepoetamine oli kahtlemata argument, mis võis nii mõnegi võhikust vastase relvituks võtta, kuigi Poor Yorick juhtis teisalt tähelepanu ka sellega kaasneva võivale kohustuslikkuse painele.

Loomulikult võetakse jutuks ka igasugu muid kirjandusega külgnevaid teemasid ehk paranähtusi: filosoofiat (Brandes, Heidegger, Jaspers, Kierkegaard, Matjus...), kunst ja muusika (Picasso, Beethoven...), kirjanduslikud koolialmanahhid nagu „Tipa-Tapa”, Karl Muru ja kirjandusolümpiaadid, tõlkijate tubli töö (Mihkel Loodus, Haljand Udam, Ly Seppel, Agu Sisask, Jaan Kaplinski, Paul-Eerik Rummo, Linnart Mäll, Aleksander Kurtina, Uku Masing...), valimike ja antoloogiate propaganda, mõned teadusartiklid ja aimeraamatud, professor Juri Lotmani strukturalistlik teooria, progressiivsed realismi- jm teooriaküsimused (Andresen, Annist, Garaudy, Kangilaski, Peep, Siimisker...) jmt. Olgu näiteks üks tüüpiline silmatorkav fiktsioneeriv-kodeeriv *varia*-lause, mis tõukub laulupeo rahvusliku tähtsuse rõhutamisest:

JUUBELISUVI on niisiis lõplikult seljataga ja sügis käes. Kümnete tuhandete jaoks jäi selle suve elamuste suureks kulminatsiooniks muidugi laulupidu. „Salapärane rahvas on eestlased,” ütles üks tuttav Moskvast. „Tundide kaupa ja kaks päeva järjest koore kuulata... Mina oleksin küll ära tündinud, kui see salapärane m i s k i poleks nakatanud mindki!”

Pole siin muidugi mingit salapära. Tsaarivalitsus ja balti mõisnikud, kes küll kiivalt jälgisid rahvusliku liikumise avaldusi, pidasid nähtavasti laulmist süütuks nähtuseks; ometi oli sel nii määratu iseteadvust tõstev mõju, et see muutus rõhutatud rahva kestvaks traditsiooniks. Kuid asi ei seisne loomulikult üksnes ajaloolises taustas. Veel tähtsam on kindlasti see, et iga inimene tahab tunda: „ise ma ilutegija”. Laulupidu on laulja seisukohast igal juhul veel tähtsam kui kuulaja omast! Igasugune g e n u i i n n e kunst on eeskätt aktiivne looming; passiivse naudinguga on selles väga väheoluline. (Uuemast ajast sobib eriti ilmekaks näiteks ehtne neegridžäss oma improvisatsioonimõnuga!) (O. Muusapoe 1965, 9: 33)

Oh, seda peent silmakirjalikkust – aprobeerivad (nagu kõlas toona tähtis teadustöö atesteerimise termin) *tuttavad Moskvast...* Ka järgmise laulupeo (kui rahvusliku tüviteksti, ütles Veidemann) puhul toonitab O. Muusapoe,

[e]t 1869. aasta laulupidu on see sündmus, millega võime alata rahvuse ajalugu. Rahvuslik mõte oli muidugi liikumas ka enne, ideelise programmiga andis C. R. Jakobson oma esimese isamaa kõnega 1868. aastal, kuid laulupidu oli see hetk, kus m a s s i d võtsid mõtte ja programmi omaks. (O. Muusapoe 1969, 1)

Kui kirjanduslike nimeдушside vastu oleme tänapäeval juba ammu immuunsed, selmet tunda aukartust, ja kõik vikipeediad on meie ees valla, siis tagantjärele tunduvad kõige huvitavamad just need varjatud vastupropaganda nõksud, mille elegantselt iroonilist ja vahel sarkastilist ehk vastasmärgilist sisu ja stiili on nauditav jälgida. See ei olnud ainult naljaks, vaid väga ohtlik mäng, mis nõudis kindlasti suurt vaprust – äristada (murdekeele sõna ärritamise kohta) ahistavat süsteemi, pakkuda taiplikule lugejale teadmisi ja eeskujusid. Rida-realt õpetab Kaalep, kuidas käib kahekihiline suhtumine maailma, kuidas võetakse kahvlisse korruga nii võim kui ka rumalus, kuidas erinevad hoiakud paralleelsel lugemisel kompromissitult põrkuvad. Või kui tarvis ka kompromislikult, sest kasu võib tõusta sellestki.

Sedasama sõnumi kontrapunkti – avalikku ja selle alla peidetud registrit – olen varem käsitlenud artiklis „Suupärane Kaalep” tema luulet analüüsid (Merilai 2011). Allegoorilise poeetika musternäidiseks võib pidada tema kuulsaid, tsensori valvast pilku üle mänginud müstifikatsioone. Esiteks „Samarkandi vihikus” avaldatud heksameetris „Phrynichose papüürus” (leiduvat Samarkandi muuseumi erifondis šifri KII/2315 ☉ 4.1 all – vihje kommunistlikule parteile ja Eesti saatuseaastaile). Selle fragmentaarse ehk ajahamba poolt „tsenseeritud” kirjarulliga tõgas autor õige sarkastiliselt omaaegset tõplikku vabavärsivastasust, ennustades sõna-sõnalt ette ka peatset teatriuuen-duse vaenamist: „sokkude koor on ammu tüüdanud rahva [---] Miks peaks mõeldama teatris? Ja miks peaks mõeldama üldse?” (Kaalep 1962: 45–46) Või teiseks hispaania romanssideks maskeeritud austusavaldus meie oma Don Quijotele – Dianogada hertsogile Don Juan de Trillole ehk Koodi Jaanile Nuustakult – jäljetu hauaga Jaan Tõnissonile (Kaalep 1971: 77–84; 1997b).

Kõrgkultuurilises salakirjas värsside kõrval paistavad kirjanduspoliitilised kiherdused küll palju lihtsamini läbi. Võtkem mõned muhedad näited kaalepilikust kontrrevolutsioonist ehk grupp „seltsimehelikke” tsitaate ELKNÜ ja ENSV või koguni NSVL-i ning oktoobrirevolutsiooni leksika „marksistlikust” hõivamisest ja koormaeslitena omatahtsi rakendamisest. Vihjelises vastanduses seati vastukaaluks oma kultuuri ja ajaloo kallid aspektid, kas või Wabariigi sünni ja Vabadussõjani välja – nõukogude vägivald oli „uue lugeja” tahehtahtmata välja õpetanud. Süüdi ei pea end tundma silmakirjas osavaks treenitud kunstirahvas, kes „uutel aspektidel” ja erinevatel toonidel hästi vahet teha mõistis, vaid isikukultusega patustanud rumalad võimukandjad: võtku õppust ja arenegu inimlikuks, saagu „kultuurseks” – nagu kõlas too nõukogulik prestiižsõna. Seda silmas pidades võiks ehk juba öelda, et „kommentaariid on siin liigsed!”, nagu kaasajal tavatseti resümeerida „üksikuid veel säilinud kodanlikke igandeid” või „uue elu ajutisi kitsaskohti” kritiseerides:

On põhjust juhtida kõigi kirjandussõprade tõsiseimat tähelepanu suurele bioloogiadiskussioonile, mis on käimas üle Nõukogude Liidu ja mida meiegi ajakirjandus on kajastanud. Üks küberneetik ütles, et selle tulemused avalduvad nii meie toidulaual kui teadvuses. Kahtlemata tabas ta sellega olulist. On tarvis võidelda teadusliku mõtlemisviisi eest harimatuse vastu, tõeliselt põhjendatud teooria eest meelevaldsete hüpoteeside ja kitsa praktitsismi vastu, avara maailmasuhtumise eest dogmatismi vastu. Mis peale peab jääma, on muidugi selge, ja et küsimus ei ole üksnes bioloogias, vaid paljus muuski, on ka selge. (O. Muusapoe 1965, 2)

*

KÕIGE OLULISEM eesti nõukogude kirjanduse sihtjoon on küllap vist ikkagi uue lugeja kujunemine. ENSV 25. aastapäeva puhul oleks loomulikult põhjust reastada ja valida meie kirjanike silmapistvaid [*sic!*] loomingusaavutusi; nimestik võiks olla pikk ja mõndagi rõõmu pakkuv: suurim ja ühine saavutus on ometi see, et meie vabariigis on enneolematult palju arenenud ja nõudliku maitsega kirjandussõpru. Kas see on üksnes kirjanike saavutus? Muidugi mitte! Omal ajal – juba ennatlikultki – kõneldi palju kultuurirevolutsioonist – see on öieti terve maailmapildi revolutsioon, mis Eestis juba proletaarse liikumise algaastail idanema hakkas ja nõukogude võimu tuleku ning Suure Isamaasõja

perioodil eriti murrangulise ilme omandas. Ei saa maha salata neid raskeid tumestusi ja keerdkäike, mida tõi kaasa isikukultus, kahjulikke mõjustusi maailmavaatelsele ja esteetilisele arenemisele, mis siis meie kirjandusellugi settisid – kuid ometi on nüüd olemas lugeja, kes üsnagi hästi teab, mida lugeda, mida hinnata, mida lugemata ja hindamata jätta. (O. Muusapoeg 1965, 7)

*

Tarvitses kirjandussöbral [kirjanike kongressil – A. M.] ainult viibida ENSV Ülemnõukogu istungite saali rõdul publiku seas, et ümbritsevast pinevusest nakatuda – ja võib-olla oli pinevus publiku seas isegi suurem kui pinevus kirjanike seas saalis endas. Arutlus, mis käsitles eesti nõukogude kirjanduse olevikku ja lähimat minevikku, oli ju omal kombel võitluseks selle tuleviku eest; oli mõndagi paralleelset nendesamade tähtsate probleemidega, millest sellise noorusliku innuga kõneldi Eestimaa LKNÜ XIII kongressil. („Kihermete korras” märgitud: isegi taktika „maha plaksutada” sisutu esineja näis kirjanikel mõnikord otsekui kommunistlike noorte käest õpitud.)

Üldine seisukoht oli ju, et võime oma kirjanduse praeguse tasemega rahul olla, kuid teiselt poolt on küll oluline seda seisukohta täiendav „asjaliku rahulolematuse vaim”, nagu ajalehedki ära märkisid. [---] Kahetsusväärne muidugi, et sellised tendentsid pörkasid kokku Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituudi juhtiva töötaja Endel Sõgla järjekindla opositsiooniga – kuigi omast kohast aitas just vaidluse eriline teravuski paremini selgeks teha eilse ja homse päeva vahet.

Minevikuga tuleb muidugi ikka ja jälle naerdes jumalaga jätta – see Karl Marxi kujundist arendatud mõte kõlas korraks ka sel kongressil. Ja mida meeldivamat võiksime kaasa võtta tulevikku kui need Juhan Smuuli lõppsõnast ülesmärgitud mõtted: kõige olulisem on iga üksiku kirjaniku nõudlikkus enese vastu; me ei tohi kaitsta kirjaniku õigust eksida, aga me peame alati kaitsma kirjaniku õigust otsida. (O. Muusapoeg 1966, 3: 12)

*

Vene NFSV kultuuripäevad – nende ridade kirjutamisel alles ees – panevad kahtlemata liikuma ka mõnegi kirjandusliku mõtte. Ei saa muidugi kurta, et meie kontakt vene kirjandusega poleks küllalt tihe. Oma pretensioone võib ju tõsta – kui näiteks kõnelda vene klassikast, siis on eesti tõlkes puudu kas või uus ja ammendav valimik Puškini luulest; Gogol on ammu müügil kadunud; Dostojevskit tunneme kaasajal vähe; Koltsovist ja Tjuttševist, dekabristide kirjandusest, Eestiga seotud Jazõkovist ja Batjuškovist pole meil suurt aimu jne., jne. Uuemaistki autoreist on mõni väga oluline ülivähe tuntud. On aga olemas hõlmav üldpilt, ettekujutus suurele vene kirjandusele ainuomasest hingelaadist, sellest, millega just nimelt vene rahvas oma sõnameistrite loomingu vahendusel on võinud rikastada maailmakirjandust, internatsionaalset kultuuri. Ja see on kõige tähtsam. Nagu kõik kirjanduslike traditsioonidega ja avatud kultuuritahtega rahvad maailmas oleme jätkuvalt õppinud suurelt vene sõnameistritelt uusi aspekte, et paremini tunda „ilma ja inimesi”. (O. Muusapoeg 1966, 5)

*

NOVEMBRIGA algab see mittekalendaarne aasta, mida terves Nõukogude Liidus sisustab iga kuuga elavnev ettevalmistustöö Oktoobrirevolutsiooni 50. aasta juubeliks. Loomulikult aitab selle ettevalmistustöö õhkkonda kujundada ka meie kirjandus. Oleme harjunud iga-aastase oktoobripüha järjestusnumbri muutumisega, kuid signaal „pool sajandit“ näib harjumusest lausa üle kõlavat: aastakümnete tasandilt oleksime äkki nagu sajandi tasandile jõudnud. „Tuhat aastat on möödunud kord: / aga ikkagi veel / nimetatakse üht nime: / Lenin!“ Needki J. R. Becheri (muide Oktoobrirevolutsiooni esimese välismaise värsstervituse autori) värsid ei tundu sel sajandi tasandil enam poetilise hüperboolina.

[---] Küll see ju nii on, et sellest ajastust pajatavate vene kirjanike draamade (ka romaanide!) kõrvale ei ole meie nõukogude kirjandusel seni midagi väga veenvalt kaalukat seada – ometi löikusid Eesti 1917.–1920. aastate ajalukku mitmed hoopis erisugused probleemid, mille tähtsus siamaani on esmajärguline. Seda lausa inimkondlikes mõõtmetes. (O. Muusapoe 1966, 11)

Niisiis – vastudemagoogiline kõrgstilistika, ametliku mantra ärakasutamine risti vastupidise peidetud sõnumiga: tagantjärele intellektuaalselt löbustav, kuid kaasajal ohtlik riskikäitumine. *Prima facie* – keisrile, mis keisri kohus; kuigi võlaorjaks oli kahepalgeline Janus. Paratamatu valu, millega pidi küll leppima, seisnes siira noorsoo mõningases eksitamisest, sest kindlasti mitte iga rikkumata algaja ei vullanud lugemise topeltkoodi, mis omandati alles kultuurilise suhtluse süvenemise käigus koos hilisemate ümberhindamistega.

Kaalep, teatavasti, oli julge ning osav rapiiriga (*resp.* kahvliga) torkama. Kui vaja, suskas ta ära kellele tahes, kas või kirjanduspolkovnik Endel Sõglale (olgu Marxi ja Smuuli selja tagant või ka otse näost näkku). Nii resümeerib ta näiteks tolle tähtsa tšinovniku koostatud vihikusarjas „Faktid ja kommentaarid“ välja antud „Rootsis elava eesti poeedi ja kunstniku Arno Vihalemma värsivalimiku pealkirjaga „Ühe Pärnust pärit poeedi palgepooli“ (veidravoitu osastav!)“ kohta läbinähtava muigega: „Loodame, et „Kodumaa“ toimetust saaraseid fakte sinsele lugejale veelgi tutvustab!“ (O. Muusapoe 1965, 4: 40). Või, sugedes Endel Mallest tema küündimatu Kaplinski-arvustuse pärast kogule „Jäljed allikal“, pörutab murelik kultuurivalvur õige teravalt:

„Verdamnter Intellektuelle!“ („Neetud intellektuaal!“) käratasid kord haritlastele peale preisi militaristid ja nende vaimsed järglased... Kas ei ole olemas ohtu, et esialgsest umbusklikust laisusest soodsas olukorras alati raevukas käratus võib saada? (O. Muusapoe 1965, 5: 50)

Samaladne trükki jõudmata etteheide tabas ju ka Hermelin-Nirki tema lõbusa paroodia „Porikuu sonaat“ (1959) pärast, mis vallandas edasiviiva vabavärsipoleemika – et see on halva ajastusega järelemõtlematu tallalakkumine, mis võib toetada stalinistlikke repressioone (vt Kaalep 1997a: 248; Kross 2003: 569–582; Lepik 2015).

Sellelaolisi õrritavaid vastuhakkamisi kohtab „Kihhermetes“ tihti. Kõike seda võis Kaalep endale lubada, sest endine soomepoiss ja eksmatrikuleeritud duellant valdas suurepäraselt võimudiskursi suudsulgevat keelt, miska ta võis rünnata ründaja enda relvaga, tema eeldatavat protesti neutraliseerides. Nii kuuluvad muusajungri ideoloogilised pastišid meie ironilise paroo-

diakirjanduse varasalve: „subaltern” Aisopose vihjekeele aabits, preventiivne ellujäämisõpetus. Mitte ilmaasjata ei pea Kaalep suurimaks saavutuseks *sub specie aeternitatis* August Annisti ja Ernst Särgava „muistse orjaaja” eepikat: „Mul ei ole võimatu kujutleda, et saja aasta pärast peetakse nii Särgava romaani kui Annisti eepost Nõukogude okupatsiooni aegse eesti kirjanduse peateoseks...” (Kaalep 1997c: 402). Kõige põhjaks on sügav mure me rahvuse käekäigu pärast, mida toetab siiski valdavalt optimistlik ja pragmaatiline, talupoeglik hoiak: parem pool muna kui tühi koor, või varblane peos – kui tuvi katusel peakski jääma kättesaamatuks.

Olgu lisanduseks veel paar kirjandusolupoliitilist passust, mis justnagu osalevad nõukogulikus ülesehitustöös – vaevu taludes vastikuid „kenninguid” me kultuuripõllu sügavama ja avarama harimise nimel.

Eesti nõukogude kirjanduse bilansi andsid juubeli puhuks K. Kääri ja H. Peep oma brošüüris „Pilk Nõukogude Eesti kirjandusse”. Asjalik lühikokkuvõte, mille puhul võib küll märkida mitmeid üksikuid puudusi (nimetamata on jäänud nii karakterised autorid, nagu A. Valton, J. Peegel, „Sipsiku” looja E. Raud, filosoofilise teaduslik-fantastilise romaani pioneer R. Sepp, turismiveste-žanri algataja V. Panso, isegi Betti Alver, kelle okupatsiooniaegne suur poeesia kuulub ometi nõukogude kirjandusse), kuid neile puudustele vaatamata on „peajooned” antud – jääb ainult oodata, kuni „suur kirjanduslugu” kaasaegse kirjanduse analüüsimiseni jõuab. (O. Muusapoeg 1965, 9: 34)

*

Neid ridu kirjutades saan ma mõelda kõigepealt kolmele vastilmunud romaanile, mis temaatiliselt Oktoobrirevolutsiooni ja Kodusõjaga seostuvad, ja ainult üks neist – Vassili Riisi „Kullist kolme kutsikani” – on meie oma autorilt. „Sirbis ja Vasaras” on Ine Viiding üsna tabavalt ära märkinud selle head ja vead: suur ajalooline romaan see ju pole, kuid eeskätt memuaarilise eheduse tõttu on tal oma väärtus. Väinö Linna triloogia „Siin Põhjatahe all” II osa ei saa enam autori enda elamustele toetuda; üldistavas osas on soome torparite elu kroonik sügavam. Hoopis omapärane on aga teise, noorema soomlase Paavo Haavikko „Isiklikud asjad” (LR 21/22): autor on neisse päevadesse projitseerinud tänapäevase, läbinisti ja lõplikult võõrandunud väikekodanlase.... (O. Muusapoeg 1967, 12)

*

Paul Rummo suurtöö „Eesti luule” on aga meie seniste ilukirjanduslike antoloogiate uhkemaid saavutusi. Eesti maastiku muutumine (ka kõige konkreetsemas mõttes) kulgeb meie silmade all nüüd ka suure kirjandusliku protsessina – ja samal ajal ajaloolise protsessina. Ootasime seda raamatut kaua ja kannatlikult – muidugi hakkame nüüd pärast tänusõnade ütlemist ka nurisema (Peeter Pedant juba luges: „Underilt 25, Kärnerilt 30, Alverilt 18 luuletust...”; ma ütlesin talle: „Mis siis,” ja ta jäi vait), ent raamat on meil igatahes käes! (O. Muusapoeg 1967, 12)

Kui O. Muusapoeg alustas, valitses palav „luuleelevus”, mis kümnendi lõpuks hakkas tasapisi muutuma „luuleinflatsiooniks”: värsikogusid ilmus ju küll, „aga neid ostetakse nagu juba natuke vähema õhinaga, ei tõuse neist

nagu enam ka tõsisemat tüli ega võrsu vihasemat vaidlust, kuigi nii mõneski neist on eksperimente, mis alalhoidlikuma maitsega lugejat ärritada võiksid” (O. Muusapoe 1969, 5). Mängutingimused muutuvad, otsustas kirjarahva arvamusi liider: proosa ja draama „näikse süütavat igatahes küll kõrgemaid kirgi” (O. Muusapoe 1969, 5). „Võib-olla sellepärast ongi luule elevus arenemas luuletasakaaluks? Kuniks? Igaveseks küll kahtlemata mitte!” (O. Muusapoe 1969, 5). Kirjanduselu oli astumas teise, skeptilisemasse ja olmelisemasse, rutiinsemasse ajastusse, taustaks poliitiline ja majanduslik stagnatsioon.

Sulaaja metafoor on kahtlemata tabav iseloomustamaks 1960. aastate pulbitsemist. Seda tuleb aga küllaldase reservatsiooniga võtta, sest keskkond oli ikkagi kõikehõlmavalt nõukogulik, kontrolliv ja pärssiv. Aga tösi ta on, et igijäise liustikulaama vahel hakkasid keerutama ja sillerdama vabastavad veenirekesed, kandes tera tera haaval kokku liiva- ja kruusamägesid, millest kasvasid välja me haljendavad kuplid ja voored.

Kirjandus

- EES = Eesti etümoloogiasõnaraamat. Koost ja toim Iris Metsmägi, Meeli Sedrik, Sven-Eerik Soosaar. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2012.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat 2. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009.
- Kaalep, Ain 1962. Samarkandi vihik. Loomingu Raamatukogu, nr 4 (220). Tallinn: Ajalehtede-ajakirjade Kirjastus.
- Kaalep, Ain 1969a. Lüürika aastatuhanded: Kreeka luule 7.–5. saj. e.m.a. – Noorus, nr 2, lk 66.
- Kaalep, Ain 1969b. Esto-hispanica: Hispaania kirianduse tõlgetest eesti keelde. – Noorus, nr 10, lk 56.
- Kaalep, Ain 1969c. Lüürika aastatuhanded: Luis de Gongora y Argote (1561–1627): Hispaania luuletaja. – Noorus, nr 10, lk 65.
- Kaalep, Ain 1969d. Lüürika aastatuhanded: Johann Wolfgang Goethe. – Noorus, nr 12, lk 70.
- Kaalep, Ain 1971. Klaasmaastikud. Tallinn: Eesti Raamat.
- Kaalep, Ain 1997a. Kiri Ellen Niidule. – A. Kaalep, Kolm Lydiat. (Eesti mõttelugu 18.) Koost ja toim Lea Tooming, Arne Merilai, A. Kaalep. Tartu: Ilmamaa, lk 242–252.
- Kaalep, Ain 1997b. Jaan Tõnissoniga kaksikümmend aastat tagasi. – A. Kaalep, Kolm Lydiat. (Eesti mõttelugu 18.) Koost ja toim Lea Tooming, Arne Merilai, Ain Kaalep. Tartu: Ilmamaa, lk 261–269.
- Kaalep, Ain 1997c. Kolm päeva August Annistiga. – A. Kaalep, Kolm Lydiat. (Eesti mõttelugu 18.) Koost ja toim Lea Tooming, Arne Merilai, A. Kaalep. Tartu: Ilmamaa, lk 402–404.
- Kross, Jaan 2003. Kallid kaasteelised. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Lepik, Peet 2015. Mälestusi „kuuekümnendate põlvkonna” stardiepisoodidest. – Akadeemia, nr 2, lk 195–221.
- Masing, Uku 1969. Lüürika aastatuhanded: „Ülemlaul”. – Noorus, nr 1, lk 53–54.
- Merilai, Arne 2011. Suupärane Ain Kaalep. – A. Merilai, Vokimeister. Kriitilisi

- konstruktsioone 1990–2011. (Studia litteraria Estonica 11.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 300–310.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1965. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 1, lk 50–51; nr 2, lk 35; nr 3, lk 26; nr 4, lk 39–40; nr 5, lk 49–50; nr 6, lk 32–33; nr 7, lk 42; nr 9, lk 33–34; nr 10, lk 65; nr 11, lk 50–51; nr 12, lk 67–68.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1966. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 1, lk 45; nr 2, lk 44; nr 3, lk 12–13; nr 4, lk 15; nr 5, lk 75; nr 6, lk 45; nr 7, lk 36; nr 8, lk 51–52; nr 9, lk 51; nr 10, lk 75–76; nr 11, lk 69; nr 12, lk 47.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1967. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 3, lk 70; nr 5, lk 36; nr 7, lk 49; nr 9, lk 75–76; nr 12, lk 50.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1968. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 4, lk 47.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1969. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 1, lk 55; nr 3, lk 68–69; nr 5, lk 71; nr 7, lk 62; nr 9, lk 64; nr 11, lk 45; nr 12, lk 71.
- O. Muusapoeg = Ain Kaalep 1970. Kirjanduslikke kihermeid. – Noorus, nr 2, lk 72.
- Tormis, Lea 2006. Teatrimälu. Koost Piret Kruuspere ja Hando Runnel. (Eesti mõttelugu 67.) Tartu: Ilmamaa.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. / Estnisch-deutsches Wörterbuch. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.
- ÕS = Eesti õigekeelsussõnaraamat. ÕS 2006. Koost Tiiu Ereht, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2006.

Isiklikud teated

- Henn-Kaarel Hellati isiklik teade A. Merilaile, 19. mai 2016.
- Sirje Oleski isiklik teade A. Merilaile, 11. märts 2016.
- Paul-Eerik Rummo e-kiri A. Merilaile, 14. mai 2016.
- Paul-Eerik Rummo e-kiri A. Merilaile, 16. mai 2016.
- Rein Veidemanni e-kiri A. Merilaile, 16. mai 2016.

Sly Ain and the Old Heathen: Literary marginalia in the *Noorus* magazine of the 1960s, Part I

Keywords: Ain Kaalep, criticism, marginalia, Estonian literature, world literature, censorship, subtext, demagoguery, resistance, 1960s

The article discusses the inspiring literary commentary published by mentor Ain Kaalep *alias* O. Muusapoeg 'lit. O. Son of the Muses' in the 1960s editions of the magazine *Noorus* („Youth”), which was officially addressed to the Communist youth of the Estonian SSR. It highlights the rhetoric of irony cleverly hidden between the lines, which could be regarded as critical counterpropaganda. On the one hand, the writings carried an important mission of educating the rising generation in classic literature, Estonian as well as world and from the Antique to the exuber-

ant current literature, trying to fulfil the deficiency in aesthetic knowledge afflicting post-war Estonia. On the other hand, using hints like in the classic Aesop's language the author addressed the informed readers with messages close to their hearts, such as prohibited or nearly banned literature, or the censored historical and cultural memory of Estonia, while vulgar speculations on fine arts and life were ridiculed as manifest ignorance. The author has termed his pragmatic tactics as „showing the [red] colour”, which means that using Soviet phrases and motifs as Trojan horses he often managed to send opposite signals, thus reversing echoed praise to sarcastic censure. Such hidden or half-revealed contraband served not Soviet interests but those of cultural resistance. Kaalep's subtle counter-demagogy stimulated the Estonian spirit, although those scratching the mere surface may of course have been misled. The cessation of the series in 1970 coincides with the end of the political thaw.

Arne Merilai (b. 1961), PhD, University of Tartu, Professor and Chair of Estonian Literature, arne.merilai@ut.ee